

**Абилкасов Габиден Мажитович**  
**Хасен Мұрат Әбдірахманұлы**  
**Байпелова Гульмира Сагинтаевна**  
*Қарағанды техникалық университеті*

## **ТАРИХИ ЖЫРЛАР – ҒАСЫРЛАР МҰРАСЫ**

Өзге түркі тектес халықтардың әдебиеті тәріздес қазақ әдебиеті де қазіргі деңгейіне бірден жете қойған жоқ. Өте ерте кезде шыққан таңбалар, жазу-сызулар, өлең тіркестері, мақал- мәтелдер, ертегілер, аңыз әңгімелер халқымызды бейнелі ойға, шешендік өнерге жетеледі. Осы мұралар нәтижесінде әдебиет қалыптасты, толысты, жетілді [1, 177].

Түркі тілдес халықтар әдебиетінің тарихы бәріне ортақ ертедегі көне жазу-сызулардан, әдеби нұсқалардан, жеке ақын шығармаларынан басталады. Тегі бір, түрі бір татар, башқұрт,ноғай, ұйғыр, өзбек, қырғыз, қарақалпақ, әзербайжан, хакас, алтай халықтары өз әдебиетінің тарихын ұлт болып қалыптасқан шақтан емес, бірге жүріп тіршілік еткен бәрімізге ортақ дәуірден бастайды. Түркі тілдес халықтардың 15-ғасырға дейінгі жасалған әдеби шығармалары, ақын-жазушылары, мәдениет ескерткіштері бәріне де ортақ болып, олардың ертедегі әдебиет тарихы бір болып келеді.

Аталмыш мақаламызда татар, башқұрт,ноғай, қазақ жырларының жақындығы, туысқандық байланысы туралы сөз қозғаймыз.

Татар халқының жазба әдебиеті көне дәуірлерден басталды. Татар халқының ауыз әдебиеті тұрмыс-салтқа байланысты туған өлең-жырларға бай болып келеді. Сондай-ақ ертегінің сан алуан түрлері, батырлар жыры, лиро-эпостық жырлар, мақал-мәтелдер, т.б татар көркем сөз өнерінің алтын қорынан кең орын алған. Татар, башқұрт,ноғай халықтарының ауыз әдебиетімен танысқан әрбір қазақ оқырманы өз ана тілінде оқығандай әсерге бөленеріне күмән жоқ. “Алыпмәншән” (“Алпамыс”), “Урак белән Мамай” (Орақ — Мамай), “Кузы Көрпә бәлән Баянсылу” (Қозы Көрпеш —

Баян сұлу”), “Камбәр” (“Қамбар батыр”), тағы сол сияқты көптеген ортақ жыр, дастандарымыз да біздің тілі де, діні де бір туысқан екендігімізді айғақтай түседі. Қандас екі халықтың ғасырлар қатпарынан жеткен өрнекті сөздерін де ортақ рухани мұрамыз деп қарастырудың еш ағаттығы жоқ. Ғасырлар асуын асып, бізге жеткен даналықсөздер — өшпес мұра[1, 178].

Бұдан бес ғасыр бұрын іргесі ажырамай, бір орда астында бір жұртты жайлап, кейін тарихи себептермен бөлініп кеткен ноғай, қазақ халықтарына ортақ рухани жәдігерліктер көп. Мәселен, Асан қайғы, Доспамбет, Қазтуған, Шалғез жыраулардың жыр- толғаулары да, “Едіге”, “Ер Шора”, “Қарасай-Қази”, “Орақ- Мамай” сықылды желілі эпостар да аталған екі халыққа ортақ мұралар мақал-мәтелдерінен де жақсы байқалады.

Жыр-(көне түркі тілінде -иыр) -1) кең мағынада, поэзиялық шығармалардың жалпы атауы. Көне түркі тіліндегі "иыр" сөзі де қазіргі "поэзия" терминінің мағынасында қолданылған [2, 238]. Бұл атау дәл осы мағынада қазіргі қарақалпақ, қырғыз, ноғай, қарашай, бал ар, башқұрт, татар, т.б. түркі тілдерінде әлі күнге дейін қолданылады; 2) тар мағынада -қазақ халық поэзиясындағы 7 -8 буынды өлең өлшемі, поэзиялық шығарма жанры. Қазақ ауыз әдебиетіндегі батырлар жыры, тарихи жырлар, лиро эпостық жырлар, жоқтаулар, жыраулар поэзиясы, толғаулар, термелер, т.б. түгел дерлік поэзияның осы өлшемдегі үлгісіне құрылған. Поэзиядағы бұл жанрды жазба әдебиет өкілдері де (Абай, С.Торайғыров, т.б.) орнымен пайдаланған. Буын санының бірқалыпқа түсіп тұрақтануы -жыр жанры дамуының соңғы кезеңдерінде пайда болған құбылыс. Ежелгі замандардағы жыр өлшеміне аралас буын тән болған. Мұндай өлшем қазақ халқының толғауларында, ноғай халқының йырларында, башқұрт халқының қобайырларында, қырғыз халқының санатында сақталған. Тармақтарындағы буын саны 7-ден 15-ке дейін жетеді. Аралас буынды үлгілер батырлар жырында да кездеседі. Поэзияның басқа өлшемдеріндегі өлең жолдары тұтаса келіп, шумақ

құраса, Жыр тармақтары тирада түрінде шоғырланады. Тарихи генетик. тұрғыдан тирада үлгісі шумақтан бұрын қалыптасқан. Демек жыр өрнегі өзге өлшемдерге қарағанда әлдеқайда ерте туған. Жырдағы тирада үлгісіндегі тармақ пен ұйқас мөлшері және олардың арақатынасы қатаң сақталмай, жиі өзгеріп, құбылып тұрады. Дәл осы қарапайым ерекшелікке көпке дейін ғыл. мән берілмегендіктен, Жырда басқа өлшемдегідей егіз, кезектес, шалыс ұйқас түрлері болады деп есептелініп келді, олардың жалпы саны 10-ға дейін жеткізілді. Мұндағы басты қателік тирада ішіндегі ырғақтық үзілістерді шумаққа теңгеруден туған еді. Кейінгі арнайы зерттеулер Ж-дың тармағы мен ұйқасы тирада пішініне ғана тән заңдылықтарға негізделіп түзілетінін айқын дәлелдеп берді. Жырдың ұйқасы дара ұйқас (монорифма) және аралас ұйқас (полирифма) болып бөлінеді. Аралас ұйқас негізгі ұйқас пен қосымша ұйқастардан тұрады.

Қазақ халқының ел қорғаған ерлер туралы шығарған батырлық жырлары ұшан-теңіз. Ел ішіне кеңінен танылған “Алпамыс”, “Қобыланды”, “Қамбар”, “Ер Тарғын”, “Ер Көкше” батырлар жырлары бірнеше нұсқалы. Бұл жырлардағы бас қаһарманның мақсаты — Отанын жаудан қорғау, елін шапқан басқыншыларды қуып, туған жерін жаудан тазарту. Туған әдебиетіміздің түп негізі көне дәуірге – түркі тайпалары әлі жеке-жеке халық боп жіктелмеген, ортақ мәдениет, ортақ мұра жасап жүрген кезеңге барып тіреледі. Ал туыстас түрік руларының біртобы қазақ деген атпен бөлініп, өз мемлекетін құруымен байланысты, XV ғасырдың орта шенінен бастап дербес, қазақ атымен аталатын әдебиет аренаға шығады. Ертеде өткен ақын-жыраулар шығармашылығы бірімен-бірі сабақтас екендігі, алдыңғы ұрпақтан соңғы ұрпақ үлгі алып, олардың жақсы жақтарын өрге бастырып отырғандығы байқалады.

### **Пайдаланылған әдебиеттер:**

1. Нығмет Ж.Н. Қазақ тілі хрестоматиясы. Алматы.-«Білім»-2003.
2. Қазақ әдебиеті. Энциклопедиялық анықтамалық. «Аруна»-2005.